

GIỚI THIỆU VỀ MỘT NGHIÊN CỨU TƯ TƯỞNG TIẾP NHẬN TỰ SỰ CỦA KIM THÁNH THÁN¹

Phạm Văn Hóa

Trường Đại học Đà Lạt

Tóm tắt: Trong khi bình điểm Thủy hử truyện và Tây sương ký, Kim Thánh Thán ra sức thể hiện tư tưởng tiếp nhận tự sự. Tư tưởng này có thể tiến hành tìm hiểu từ ba phương diện: mục đích phê bình văn học, tính chất tiếp nhận tự sự, điều kiện tiếp nhận tự sự. Tư tưởng tiếp nhận tự sự và mỹ học tiếp nhận có chỗ tương đồng nhất định. Trên ý nghĩa này, tư tưởng của ông có tính đi trước thời đại.

Từ khóa: Kim Thánh Thán, tiếp nhận tự sự, mỹ học tiếp nhận

Nhận bài ngày 12.12.2023; gửi phản biện, chỉnh sửa và duyệt đăng ngày 26.01.2024

Liên hệ tác giả: Phạm Văn Hóa; Email: hoapv@dlu.edu.vn

1. MỞ ĐẦU

Công trình *Tư tưởng tự sự Minh Thanh - cận đại* của Triệu Viêm Thu chủ biên là một trong ba công trình thuộc từng thư *Nghiên cứu tư tưởng tự sự Trung Quốc* (bao gồm *Tư tưởng tự sự Tiên Tần – Lương Hán* (Hùng Giang Mai), *Tư tưởng tự sự Ngụy Tấn đến Tống Nguyên* (Lý Tác Lâm), và *Tư tưởng tự sự Minh Thanh cận đại* (Triệu Viêm Thu), xuất bản năm 2011, sau đó tái bản hai lần 2018, tại Nhà xuất bản Đại học Sư phạm Hồ Nam (Trung Quốc). Quyển chúng tôi sử dụng cho bài dịch được tái bản năm 2018.

Tư tưởng tự sự Minh Thanh - cận đại của Triệu Viêm Thu chia thành hai phần nội dung Minh Thanh và cận đại, trình bày một cách khách quan toàn diện tư tưởng tự sự mỗi thời kỳ. Minh Thanh là thời kỳ trưởng thành của tiểu thuyết cổ điển Trung Quốc, trên phương diện lý luận hình thành cách thức bình điểm độc đáo. Đây là thời kỳ tư tưởng kết cấu tự sự bước đầu hình thành, về kỹ thuật tự sự đã có những điểm tương đồng với lý luận tự sự phương Tây. Triệu Viêm Thu tìm hiểu chi tiết tư tưởng tự sự trong các bình điểm của Kim Thánh Thán. Tư tưởng tự sự của ông là bằng chứng sáng tỏ của đặc trưng tư tưởng tự sự Minh Thanh. Phần trích dịch là một phần nội dung thuộc Mục I, Tư tưởng tự sự của Kim Thánh Thán trong Chương 2, Tư tưởng tự sự của Kim Thánh Thán và Lý Ngự. Bài viết này giới thiệu Kim Thánh Thán luận tiếp nhận tự sự. Nội dung bài viết giới thiệu công trình tìm hiểu “lý luận tiếp nhận tác phẩm tự sự của Kim Thánh Thán (như là đại biểu của nghiên cứu phê bình tự sự học Trung Quốc từ thời Minh Thanh cho đến thời cận đại) của một học giả Trung Quốc đương đại. Công trình này đã vận dụng lý thuyết Mĩ học Tiếp nhận phương Tây (Hans Robert Jauss) vào tìm hiểu “tiếp nhận học tự sự của Kim Thánh Thán”. Ở nước ta Mĩ học Tiếp nhận Đức tuy đã được giới thiệu nhiều nhưng vẫn chưa đủ, trong lúc Kim Thánh Thán thêm Lý Trác Ngô, Mao Tôn Cương, Chi Nghiễn Trai,... cũng chỉ mới ở mức dịch kèm trong các danh tác tiểu thuyết Minh Thanh. Vì vậy, việc công bố bài viết này hy vọng góp phần nhỏ trong nghiên cứu tư tưởng tự sự cổ điển Trung Quốc.

¹ Trích dịch từ Triệu Viêm Thu (2011), *Tư tưởng tự sự Minh Thanh cận đại*, Nxb Đại học Sư phạm Hồ Nam. 赵炎秋.明清近代叙事思想.湖南: 湖南师范大学出版社,2011.

2. NỘI DUNG

Từ sau khi nhà mỹ học Đức Hans Robert Jauss công bố bài viết *Lịch sử văn học như sự thách thức của khoa học văn học* năm 1967, mỹ học tiếp nhận ngày càng phát triển một cách mạnh mẽ, đồng thời được truyền bá đến khắp mọi nơi trên thế giới một cách nhanh chóng. Mỹ học tiếp nhận cho rằng, tác phẩm văn học là một “đề án tiếp nhận”, một “tiềm năng để tiếp nhận”, một “kết cấu vẫy gọi”, một “chương trình nhận thức”. Để tác phẩm văn học trở thành một văn bản hiện thực, thì cần phải trải qua quá trình đọc của độc giả, ý nghĩa của tác phẩm văn học là do độc giả giao cho, do đó mà rất phong phú. Tác phẩm văn học là một “kết cấu vẫy gọi”, tồn tại rất nhiều “khoảng trống” và “điểm bất định”, cần được độc giả bổ sung, cụ thể hóa. Độc giả trước khi đọc tác phẩm tồn tại một tâm lý trước cũng tức là tâm đón đợi, tâm đón đợi trong quá trình đọc thông qua tâm thế đồng thuận và tâm thế phản bác mà không ngừng điều chỉnh, từ đó mà nâng cao trình độ đọc của độc giả.

Từ góc nhìn mỹ học tiếp nhận để quan tâm tư tưởng tự sự của Kim Thánh Thán, chúng tôi phát hiện, trong tư tưởng tự sự của ông cũng có nhiều điểm tương đồng với mỹ học tiếp nhận phương Tây. Mặc dù là một nhà phê bình Trung Quốc thế kỷ XVII, tư tưởng tiếp nhận văn học của ông không thể hoàn toàn ăn khớp với tư tưởng mỹ học tiếp nhận, cũng không thể “hiện đại” như thế, nhưng trong đó có rất nhiều nội dung đáng để chúng ta ngày nay nghiên cứu, tìm hiểu.

Bài viết nghiên cứu tư tưởng tiếp nhận tự sự của Kim Thánh Thán từ các phương diện như mục đích phê bình văn học, tính chất của tiếp nhận tự sự, hoàn cảnh tiếp nhận tự sự,...

2.1. Kim Thánh Thán bàn về mục đích của phê bình văn học

Mục đích của phê bình văn học là một vấn đề Kim Thánh Thán suy nghĩ rất nghiêm túc. Từ phạm vi rộng, phê bình văn học cũng là một loại hình tiếp nhận văn học, là hình thức tiếp nhận văn học chuyên nghiệp hóa. Tại sao nhà phê bình phải tiến hành phê bình văn học? Kim Thánh Thán trình bày ở ba điểm sau:

Đầu tiên, phê bình văn học là một hình thức tồn tại một thực thể sống, là một phương thức hoạt động của con người. Kim Thánh Thán chịu ảnh hưởng của vũ trụ quan Phật giáo, cho rằng từ nạn hồng thủy đến nay đã hàng ngàn vạn năm. Trong hàng vạn năm đó, bao nhiêu sinh mệnh “đều như nước chảy mây trôi, như gió lốc chớp nhoáng, đều trôi qua, vô cùng vô tận” (Kim Thánh Thán, Châu Tích Sơn, 2009: 157). Mà bản thân ông cũng chỉ là một cá thể sống, cuộc sống này cũng tạm thời và ngẫu nhiên. Nhưng Kim Thánh Thán lại cho rằng con người không nên sống một cách tiêu cực, ông cho rằng: “Ta trước mặc dù biết anh sinh ra, sau mặc dù biết anh ra đi, cũng không có gì phải thở than. Trước nay như thế, giữa việc anh đến và đi, lại may mắn tồn tại lúc này, ta cũng không biết làm sao tự mình tìm vui” (Kim Thánh Thán, Châu Tích Sơn, 2009: 4). Cuộc sống vốn đã tồn tại, thì cần phải tìm cách trải qua, Kim Thánh Thán gọi đó là tiêu khiển. Mặc dù nhìn từ ý nghĩa cuối cùng, gọi là tiêu khiển cũng vô ý nghĩa, bởi vì cuộc sống rớt cục cũng qua đi, nhưng cho dù như thế, con người cũng cần phải lựa chọn cách thức tiêu khiển của bản thân. Có rất nhiều phương thức tiêu khiển, Kim Thánh Thán lựa chọn cho mình cách thức tiêu khiển đó là trước thư lập thuyết, tiến hành phê bình văn học. “Than ôi sống thác nhanh chóng, cuộc sống vô thường, giàu có khó tìm, nên tùy sở thích, chuyện đời nếu không viết ra sách, thì đâu được bền lâu?” (Kim Thánh Thán, Lý Trác Ngô, 2009: 116). Như thế, trên thực tế lấy việc phê bình văn học làm cách thức hoạt động để khẳng định cuộc sống của mình, từ đó mà khẳng định ý nghĩa và giá trị của phê bình văn học. Nhân sinh quan của Kim Thánh Thán mặc dù có thành phần tiêu cực và đưa cột nhất định, tuy nhiên, ý thức được tính ngẫu nhiên của cuộc sống đồng thời không thể chống lại, ông lại nhấn mạnh hành vi của con người, trên thực tế là một sự kháng cự. Chính ở sự kháng cự này cho thấy mặt tích cực trong nhân sinh quan của Kim Thánh Thán.

Thứ hai, phê bình văn học là một kiểu tiếp nhận, kế thừa và phát huy giá trị sáng tác văn học. “Có người hỏi Kim Thánh Thán rằng: Tại sao ông lại bình điểm *Tây sương ký*, lại còn khắc in

nữa? Kim Thánh Thán đổi sắc mặt, đứng lên đáp: À! Ta cũng không biết vì sao, nhưng với ta, thực là do không thể kiềm chế được tình cảm” (Kim Thánh Thán, Châu Tích Sơn, 2009: 157). “Cổ nhân tài tình vượt qua ta mười lần, ta muốn thương xót họ, nhưng mà không biết họ là ai, cho nên ta mới ở đây bình và khắc nó”. (Kim Thánh Thán, Châu Tích Sơn, 2009: 157). Cổ nhân tài trí hơn ta mười lần, sáng tác ra tác phẩm văn học ưu tú, nhưng cổ nhân đã đi xa, “hôm nay chỉ nhìn thấy ta, không thấy cổ nhân” (Kim Thánh Thán, Châu Tích Sơn, 2009: 3). Như thế, sáng tác của cổ nhân và chỗ kỳ diệu trong sáng tác cổ nhân có khả năng danh tiếng bị lụi tàn, cần có người “phê và khắc”, từ đó mà thể hiện và phát huy. Một mặt thể hiện sự tôn kính cổ nhân, mặt khác là phát huy và làm rạng danh sáng tác của cổ nhân. Kim Thánh Thán gọi đó là “thương xót cổ nhân.” (Kim Thánh Thán, Châu Tích Sơn, 2009: 5).

Đương nhiên, “cổ nhân” mà Kim Thánh Thán nói, chúng ta không nên hiểu một cách máy móc, câu nệ. “Trước ta là cổ nhân, sau ta gọi là hậu nhân” (Kim Thánh Thán, Châu Tích Sơn, 2009: 17). Người cùng thời với ta đương nhiên gọi là người đương thời. Trong *Quán Hoa đường đệ lục tài tử thư Tây sương ký Kim Thánh Thán ngoại thư*, Kim Thánh Thán bàn đến cổ nhân, cũng bàn đến hậu nhân, nhưng lại không đề cập đến người đương thời, dường như phê bình của ông không liên quan đến người đương thời. Không thể hiểu như thế được. Kim Thánh Thán từ góc độ phát triển lịch sử, liên quan đến cổ nhân và hậu nhân, nhưng không có nghĩa phê bình của ông không liên quan đến người đương thời. Trong tổng bình hồi thứ 58 *Thủy hử truyện*, ông viết rằng: “Ta mới than: Một ngày văn chương này tự trong lòng ta, mà truyền đến tay người đời xem mãi, thế nhân chưa thể biết, mà truyền tay nhân thế mãi, ta lại không nhận được, khi đó văn chương không thể nói ra, chỉ tiếp tục bản chép như thế, khiến cho độc giả không thể rơi lệ buồn rầu về nỗi văn chương?” (Kim Thánh Thán, Lý Trác Ngô, 2009: 504). Tư duy sáng tạo của tác giả, độc giả khó mà hiểu được, tác phẩm lại không thể tự nói ra, do đó, rất cần phát huy vai trò của nhà phê bình. Ở đây, mặc dù Kim Thánh Thán lập luận từ góc độ cổ nhân và hậu nhân, nhưng rất rõ ràng, những điều ông trình bày bao gồm cả tác giả cùng thời với ông. Do đó, nói rộng ra, chỗ Kim Thánh Thán nói đến cổ nhân và sáng tác của cổ nhân, trên thực tế bao gồm cả người đương thời và sáng tác của người đương thời.

Thứ ba, phê bình văn học là một hình thức dẫn dắt và gợi ý đối với người đọc. “Người nay không biết xem sách, thường thường mở sách xem đọc một cách vô trách nhiệm, đến nỗi trong sách cổ nhân bao nhiêu chỗ đắc ý, bao nhiêu chỗ bất đắc ý, bao nhiêu chỗ chuyển bút, bao nhiêu chỗ khó chuyển bút, nào nơi sấn nước sinh bóng, nào nơi đương không xuất kỳ, nơi không thể không thêm, nơi không thể không bớt, nơi chêm nối vào sau, nơi cấm lộn lên trước, bao nhiêu phương pháp, bao nhiêu gân cốt, thấy đều mang nhiên không hiểu, chỉ cứ thoáng qua những cái sự tích trước sau, những sự phải trái thành bại, cốt để nổi cờ giống trống trong khi rượu trước trà sau, cười xòa nói lớn mà thôi” (Kim Thánh Thán, Lý Trác Ngô, 2009: 1). Tác giả đã qua đời, không thể hướng đến độc giả mà lý giải tác phẩm của mình, tác phẩm không thể tự nói, mà độc giả không chắc nắm được giá trị tác phẩm. Do đó, rất cần có nhà phê bình dẫn dắt, gợi ý cho độc giả, lý giải tác phẩm. Kim Thánh Thán xem đó cũng là một nhiệm vụ của nhà phê bình, cũng là một cách báo đáp độc giả. Xuất phát từ bản thân tưởng nhớ người xưa, liên tưởng người đọc hậu thế cũng tưởng nhớ bản thân như thế, nhà phê bình lấy cái gì để báo đáp thâm tình của người đọc sau này? “Người đời sau cần phải ham đọc sách, người đọc sách cần phải trong sáng. Người trong sáng, người soi rọi được ý nghĩa của sách. Ta muốn có được sự trong sáng để thấu hiểu sách, để từ đó dâng cho người đời sau” (Kim Thánh Thán, Châu Tích Sơn, 2009: 7). “Sách trong thế gian, giá trị của nó có thể truyền đến hậu thế, mà xã hội cho đến nay chưa có người hiểu, vì thế mà ta dốc hết tài trí, may ra có thể làm người truyền bá” (Kim Thánh Thán, Châu Tích Sơn, 2009: 8). Tiến hành bình điểm, để gợi ý, dẫn dắt người đọc. Kim Thánh Thán lấy đó gọi là “lưu tặng người đời sau”. Đương nhiên, “người đời sau” mà ông gọi nên hiểu rộng, bao gồm cả người đời nay.

Đáng chú ý là, giữa “thương xót người xưa” và “lưu tặng người sau”, Kim Thánh Thán chú trọng hơn ở “lưu tặng người sau”. Bởi vì “người xưa và người đời sau không giống nhau. Người